

УДК 327(497.1:460)"196/197"
329.15(450:497.1)"196/197"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.2.mat.119-145>

Оригинални научни рад

Примљен: 20. 12. 2021.

Прихваћен: 29. 6. 2021.

Димитрије МАТИЋ

Институт за новију историју Србије, Београд

dikamatic@gmail.com

Улога Комунистичке партије Шпаније у успостављању дипломатских односа Београда и Мадрида након Франкове смрти

АПСТРАКТ: Предмет анализе у овом раду је утицај Комунистичке партије Шпаније на развој билатералних односа Југославије и Шпаније до званичног успостављања дипломатских односа у јануару 1977. године, са нагласком на периоду након Франкове смрти. Поред проучавања сарадње југословенских и шпанских комуниста на овом плану, приказане су и посебне међународне околности и интереси великих сила који су били од значаја за југословенско-шпанско приближавање.

Кључне речи: Југославија, Шпанија, Комунистичка партија Шпаније, Савез комуниста Југославије, Сантијаго Кариљо, еврокомунизам, југословенско-шпански односи, међународни односи

На самом почетку Хладног рата односи између југословенских и шпанских комуниста били су на највишем могућем нивоу. Такав срдчан однос до 1948. био је последица заједничке борбе у Шпанском грађанском рату, идеолошке блискости и спољнополитичког савезништва са Совјетским Савезом, али су се међупартијски југословенско-шпански односи развијали често и независно од Москве. Године 1946. Југославија је званично признала Владу Републике Шпаније у избеглиштву, чији је члан тада била и Комунистичка партија Шпаније (*Partido Comunista de España*, у даљем тексту: КПШ), док је исте године у Београду основано *Удружење југословенских добровољаца*

шпанске републиканске војске 1936–1939 (у даљем тексту: Удружење шпанских бораца), које је окупљало учеснике Грађанског рата и имало посебну улогу у очувању сећања на тадашње шпанско-југословенско савезништво.¹ Како је навео потоњи генерални секретар КПШ Сантијаго Карилхо (Santiago Carrillo), односи су били на таквом нивоу да су све до маја 1948. руководиоци шпанских комуниста правили планове за антифранкистички устанак, који је требало да отпочне слањем падобранских јединица управо с тла Југославије у Шпанију.²

Потпуни заокрет догодио се након разлаза Коминформа и Југославије. У наредним годинама лидери КПШ су у потпуности следили совјетску линију у односу на Југославију. Током прве (1948–1953) и друге (1958–1961) кризе на релацији СССР–Југославија, водећи функционери КПШ Долорес Ибарури (Dolores Ibárruri) и Сантијаго Карилхо су оштро нападали „југословенски ревизионизам“ као претњу за међународни раднички покрет, као и стварање Титовог култа личности унутар земље. До побољшања је долазило управо у тренуцима попуштања тензија између Москве и Београда, те су се 1956. и поново почетком 60-их година Ибарури и Карилхо извињавали југословенским друговима због својих ранијих оцена.³ Од тог времена односи између Савеза комуниста Југославије и КПШ ишли су готово искључиво узлазном путањом, како због добрих односа Совјета и Југословена тако и због постепеног осамостаљивања КПШ од тугорства Москве.

Са друге стране, дипломатски односи између Београда и Мадрида нису постојали у првим деценијама Хладног рата. Комунистичка Југославија била је један од најгласнијих критичара франкистичке Шпаније на међународном плану, а посебну препреку у нормализацији односа представљала је и чињеница да је ова земља пружила уточиште великом броју усташких емиграната и њихових удружења. Ипак, крајем 50-их година склопљени су први трговински аранжмани, а све већи обим трговинске размене довео је до тога да је Привредна

-
- 1 Xavier Flores, „El Gobierno de la República en el exilio. Crónica de un imposible retorno“, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, vol. 14, 2001, 322; Vladan Vukliš, *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945–1991*, (Banja Luka: Arhiv Republike Srpske, Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, 2013), 33.
 - 2 Santjago Kariljo, *Na redu je Španija: razgovor sa Režisom Debreom i Maksom Galom*, (Beograd: Komunist, 1975), 108–109.
 - 3 Историјски архив Београда (ИАБ), бр. 2821, Лични легат Влајка Беговића, к. 10, Комунистичка партија Шпаније - Општа информација, 3. 9. 1964.

комора Југославије (ПКЈ) отворила своје представништво у Мадриду 1968, а три године касније и Шпанија отвара своје трговинско представништво у Београду.⁴ Интензивирање економских односа није за собом повлачило и дипломатско-политичко приближавање, што је за југословенску страну било незамисливо све док је Франциско Франко (Francisco Franco) на челу државе.⁵

У ишчекивању Франкове смрти

Крајем 60-их и почетком 70-их година франкистички режим у Шпанији почео је да запада у кризу. Франково здравље и ауторитет су значајно слабили, економија је била у све већим тешкоћама након светске нафтне кризе из 1973, терористичке акције организације ЕТА (*Euskadi Ta Askatasuna* - Баскијска домовина и слобода) су се умножавале и на крају усмртиле чак и премијера Луиса Карера Бланка (Luis Carrero Blanco) у децембру 1973, док су раднички штрајкови и студентске демонстрације били само одјек све присутнијих тежњи у шпанском друштву за политичком трансформацијом система. Упркос својој крутости на унутрашњем плану, владе и дипломате из времена позног франкизма настојале су да воде једну помирљивију спољну политику, што се одразило и на тежњу да побољшају односе са источноевропским и несврстаним земљама. До 1970. године успостављени су трговински и конзуларни односи са СССР-ом, Румунијом, Мађарском, Пољском и Бугарском, пуни дипломатски односи су 1973. остварени са Источном Немачком и НР Кином.⁶

Шпанија је тада почела да показује и велико интересовање за приближавање с несврстанима, а посебно са Југославијом.⁷ Мада

4 Димитрије Матић, „Дипломатски односи између Шпаније и Југославије (1975–1980)“ (мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019), 30–31.

5 Један од важнијих разлога за неуспостављање односа било је и живо сећање на учешће Југословена у Шпанском грађанском рату које је постојало и било неговано током читавог периода постојања СФРЈ (пре свега путем активног деловања *Удружења шпанских бораца*), док су бројни „Шпанци“ често били на високим државним, партијским и војним функцијама. Матић, „Дипломатски односи“, 42–45.

6 Vlado Begović, *Španija i frankizam*, (Beograd: Komunist, 1977), 226; Ricardo Martín de la Guardia, Guillermo A. Pérez Sánchez, „Bajo la influencia de Mercurio: España y la Europa del Este en los últimos años del franquismo“, *Historia del presente*, vol. 5, 2005, 46–48.

7 Још од Првог самита несврстаних земаља у Београду 1961. Југославија је била један од лидера ове нове, нарастајуће заједнице ванблоковских земаља.

је било појединих ранијих иницијатива са шпанске стране, прекретницу је представљало то што је 1968. шпански амбасадор у Паризу обавестио свог југословенског колегу да је Мадрид заинтересован за побољшање односа с Београдом и за то да шпанска делегација присуствује на наредном самиту несврстаних, али се ту није стало. Након ових иступања, шпански званичници су интензивирали своје активности према Југославији с намером успостављања дипломатских односа, и то на међународним форумима, сусретима амбасадора, заседањима у Уједињеним нацијама и на Конференцији о европској безбедности и сарадњи (КЕБС) у Хелсинкију 1975. године.⁸ Овакви напори у СФРЈ нису остали непримећени. Иако је у једном тренутку Савезни секретаријат иностраних послова (ССИП) препоручио државном врху да размотри могућност успоставе дипломатских односа са Шпанијом,⁹ на овом плану ипак није дошло ни до каквих значајнијих поака пре Франкове смрти.

Овакав уздржан југословенски став према шпанским иницијативама није био само производ идеолошких разлика и ратне прошлости већ су значајан удео у томе имали изузетно блиски односи и међупартијска солидарност између СКЈ и КПШ током прве половине 70-их година. Међутим, срдачни односи две партије нису били учвршћени све док се шпански комунисти нису ослободили патроната Москве, што је био дуготрајан процес започет још дестаљинизацијом у Совјетском Савезу 1956.¹⁰ и избором новог руководства КПШ

Од самог почетка је политика несврстаности подразумевала самосталност земаља, њихово независно деловање у међународним односима, поштовање идеолошких и политичких различитости земаља-чланица, удруживање ради активног супротстављања блоковској подели света, као и пружање пуне подршке процесу деколонизације (Ranko Petković, *Teorijski pojmovi nesvrstanosti*, (Beograd: Rad, Prosveta, 1974), 18–22). Међутим, тек почетком 70-их долази до формирања првих институционалних тела покрета и чвршћег повезивања држава-чланица. Овакво јачање организације покрета омогућило је ефикасније залгање за политику несврстаности посебно у оквиру УН-а, а нарочите заслуге за овакав развој догађаја имала је СФРЈ (Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju: Od ideje do pokreta*, (Beograd: Zavod za udžbenike, 2019), 42–47).

8 Матић, „Дипломатски односи“, 21–23.

9 Архив Југославије (АЈ), Ф. Централни комитет Савеза комуниста Југославије (507) – Међународна комисија, IX/Шпанија, к. 10, 122/IX-2, Забелешка о југословенско-шпанским односима, 1. 3. 1971.

10 Према речима самог Кариља, шпански комунисти су се након Хрушчовљевих (Никита Сергеевич Хрущёв) оптужби на рачун Стаљина (Иосиф Виссарионович Дзугашвили Сталин) осетили „окрутно преваренима и недостојно манипулиранима да је то успјело разорити све остатке митскога и готово религиознога у нашем ставу спрам КПСС“. Santiago Carrillo, „*Evrokomunizam*“ i *država*,

на Конгресу у Прагу 1960, када је Кариљо изабран за генералног секретара. Коначни раскид са Москвом уследио је након отвореног противљења КПШ совјетској интервенцији у Чехословачкој 1968. године. Од тог времена шпански комунисти, уз сарадњу са италијанским и француским комунистима, приклањају се правцу еврокомунизма, који је подразумевао партијску независност, ближу сарадњу са левом опозицијом у сопственој земљи и борбу за социјалистичке идеје у оквиру постојећег западноевропског парламентарног система.¹¹

Такав идеолошки заокрет наишао је на пуну подршку код југословенског руководства, што је било кључно за нормализовање односа између партија. То се најбоље могло приметити по учесталости посета шпанских комуниста Југославији. У периоду између 1969. и 1975. Кариљо је чак шест пута боравио у СФРЈ, председници КПШ Долорес Ибарури је 1971. године приликом посете Тито лично уручио *орден народног хероја Југославије*, док је предводник делегације комуниста Шпаније након X конгреса СКЈ 1974. истакао како су у том тренутку „сећања пријатељства дубоко учвршћена између СКЈ и КПШ“.¹² Средином 70-их у међусобним односима већ више није било несугласица, те су две партије имале готово истоветан став по свим важним питањима, а то је било условљено бројним међународним факторима. Тада је почело да се отвара питање судбине мадридског режима након Франкове смрти или повлачења и улоге шпанске опозиције у тим процесима, док је притисак Совјетског Савеза за идеолошко јединство у међународном радничком покрету све више забрињавао и СКЈ и КПШ, те је то додатно водило њиховом приближавању. Так-

(Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1980), 105.

- 11 Исто, 34–39; Dušan Popović, *Evrokomunistički putevi u socijalizam*, (Zagreb: Školska knjiga, 1979), 66–68. - Сам Кариљо је као посебне одлике еврокомунизма означио одбацивање диктатуре пролетеријата као прелазног система који је обавезан за све земље и жељу за доласком на власт у савезу са другим социјалистичким и демократским снагама, чиме би се извршила трансформација капиталистичког економског система у складу са социјалистичким начелима, а демократске установе очувале (Carrillo, „*Evrokomunizam“ i država*, 3–4). На спољнополитичком плану, Кариљо је сматрао да се присталице еврокомунизма залажу за превазилажење блоковских подела, поштовање самосталности сваке државе и „европског заједништва у социјалистичкој перспективи“ (Исто, 95).
- 12 AJ, 507, IX/Шпанија, к. 3, док. 85, 95, 108, 109, 115, 133; „Es conferida a la camarada Dolores Ibárruri la más alta condecoración yugoslava“, *Mundo Obrero*, 15. 6. 1971; „Congreso de la L.C. Yugoslavia: entrevista con Ignacio Gallego“, *Mundo Obrero*, 19. 6. 1974.

ви блиски односи довели су до тога да је Југославији КПШ постала својеврсни „прозор у свет“ Шпаније и њен готово једини унутрашњи извор информација о тамошњим збивањима, пре свега захваљујући разгранатој илегалној мрежи комунистичких активиста у земљи.¹³

У години Франкове смрти ово се показало и као потенцијано проблематично. Током читаве 1975. дубока структурална криза франкистичког система постала је реалност и за Југославију и за шпанске комунисте. У интервјуу дописнику Танјуга Бори Лалићу, датом приликом посете Београду у фебруару 1975, Кариљо је истакао да у Шпанији већ влада уверење да је Франко „политички мртав“ и да је његова „диктатура на издисају, те да многи делови система почињу да му отказују верност.¹⁴ Шпанска комунистичка партија се трудила да ту кризу искористи на најбољи могући начин, те је већ у јулу постала стожер окупљања једне леве коалиције, познатије као Демократска хунта Шпаније (*Junta Democrática de España*).¹⁵ Изузев подршке Кариљовој странци, СФРЈ је према овој земљи имала и сопствене планове. Петог јуна 1975. ССИП је одлучио да отвори радно место саветника при представништву Привредне коморе у Мадриду, а од посебног је значаја оцена коју је тим поводом у извештају изнела Управа за Западну Европу. На том месту се истицало да у Шпанији у скорије време може доћи до значајних промена, које би могле довести и до успоставе дипломатских односа, те би било неопходно да тај саветник помно прати шпанске прилике.¹⁶ Након избора на ову функцију Боре Стојадиновића, дипломате који је добро познавао Шпанију, уследила је и сугестија ССИП-а Амбасади у Паризу да о томе за неко време не треба обавештавати КПШ.¹⁷ Ова сугестија била је знак да је Југославија била далеко спремнија да нађе заједнички језик са шпанском владом и тиме превазиђе вишедеценијско захлађење односа, док јој солидарност са КПШ и неизвештан развој политичких прилика у Мадриду још увек нису дозвољавали да јавно испољи своје пра-

13 Матић, „Дипломатски односи“, 36.

14 Borislav Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji*, (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979), 14–15.

15 Исто, 16.

16 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМ-СПРС), Политичка архива (ПА), год. 1975, к. 215, Шпанија, пов. бр. 427762, Отварање радног места саветника при ПКЈ у Мадриду.

17 ДАМСПРС, ПА, год. 1975, к. 215, Шпанија, пов. бр. 439634, Телеграм Савезног секретаријата иностраних послова Амбасади у Паризу, 14. 8. 1975.

ве намере. Са друге стране, КПШ према шпанским властима није била тако помирљива, чак ни након Франкове смрти 20. новембра 1975.

Први месеци шпанске транзиције

Франкова смрт са једнаким одушевљењем дочекана је и у Југославији и у редовима Комунистичке партије Шпаније. Заједничко је било и то што су обе стране очекивале демократизацију Шпаније, али још увек нису имале поверења у политичке наследнике преминулог шефа државе, пре свега у новог краља Хуана Карлоса (Juan Carlos) и премијера Карлоса Аријаса Навара (Carlos Arias Navarro).¹⁸ Упркос опрезу који су показивале према режиму у Шпанији, Југославија и КПШ су кренуле другачијим путевима када је у питању био однос са Мадридом. Јасно је да једна страна држава и једна још увек илегална шпанска странка нису никако могле имати исти приступ према Шпанији на почетку њене транзиције, али је било и других дубинских узрока који су утицали на различитост деловања шпанских и југословенских комуниста.

Након 1968. и догађаја у Чехословачкој, спољна политика СФРЈ је почела све већу пажњу да придаје европским приликама. Тај нови приступ подразумевао је сталну оријентацију на јачање билатералних односа са свим европским државама, активно подржавање политике детанта на европском тлу, као и покретање сопствених иницијатива усмерених ка превазилажењу блоковских подела у Европи.¹⁹ Такав спољнополитички курс омогућавао је Југославији да брже од КПШ у односима с Мадридом превазиђе старе анимозитете из Шпанског грађанског рата. Иако још увек није била спремна да пристане на отварање амбасада, СФРЈ је у прва два месеца након Франкове смрти решила да оствари своје старе планове о приближавању са Шпанијом,²⁰ и то изузетно брзим темпом. Свега две недеље након смрти шпанског диктатора одржана је седница Председништва СФРЈ на којој је једна од тема било и побољшање односа

18 Р. Брајовић, „Нестао последњи фашистички диктатор Европе – Умро Франко“, *Вечерње новости*, 20. 11. 1975; Д. Пешић, „Шпанија после Франка: сумње у Хуана Карлоса“, *Политика*, 21. 11. 1975; „La hora de la democracia“, *Mundo Obrero*, 25. 11. 1975.

19 Лjubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita: (1944–1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014), 370.

20 Овде се најпре мисли на препоруке ССИП-а савезном врху из 1971. године (видети нап. 9).

са овом земљом. Тог петог децембра донета је одлука да се интензивирају контакти са шпанским министарством спољних послова и тиме отклоне све препреке које су стајале на путу поправљања односа. Милош Минић, савезни секретар иностраних послова, тада је изнео своју процену да би пуни дипломатски односи могли бити успостављени већ у фебруару или марту 1976, али је додао и да су по том питању неопходне сталне консултације са КПШ и Кариљом лично.²¹ Сходно закључцима донетим на овој седници и након консултација са шпанским дипломатама, већ крајем јануара 1976. једна делегација ССИП-а посетила је Шпанију и у Мадриду постигла споразум са тамошњим министарством спољних послова о успостављању ограничених конзуларних односа, што је подразумевало именовање *опуномоћеника за конзуларне послове* при трговинским представништвима и преузимање обавезе за склапање првих билатералних уговора.²² Тиме су, први пут после Другог светског рата, формализовани односи између Шпаније и Југославије, али за отварање амбасада се још увек нису стекли услови.

Један од важнијих разлога због којих је СФРЈ оклевала да успостави пуне дипломатске односе био је и тај што процес шпанске демократске транзиције и отклона од франкизма још увек није довољно напредовао, а од посебне важности за Југославију су били односи мадридске владе према комунистичкој опозицији. У том периоду је КПШ и даље била илегална, Кариљу и Ибарури је још од Грађанског рата био забрањен повратак у Шпанију, док је партија све време у тајности држала идентитет чланова свог ужег руководства ради избегавања репресалија над њима у самој земљи. Упркос таквом неповољном положају, КПШ је успевала да се одржи као једна од водећих странака опозиције у Шпанији, и то најпре захваљујући при-

21 У Минићевим речима се могла приметити још увек значајна зависност од КПШ по питању праћења унутрашњих процеса у Шпанији, и поред постојања специјалног саветника при представништву ПКЈ у Мадриду. Тада је савезни секретар навео да југословенски званичници не познају довољно ситуацију у Шпанији и да су због тога неопходне сталне консултације с Кариљом. Тито је на то додао да верује да ће Кариљо подржати настојања СФРЈ да временом успостави дипломатске односе са Шпанијом, а да ће Југославија свакако то урадити и без Кариљове директне подршке. АЈ, Ф. Председништво СФРЈ (803), к. 32, Стенографске белешке са 44. седнице Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије одржане 5. децембра 1975. године у Београду, 32–35.

22 ДАМСПРС, ПА, год. 1975, к. 215, Шпанија, пов. бр. 458640, Записник о југословенско-шпанским разговорима, 27. 1. 1976.

мени тактике унутрашњег и у мањој мери спољашњег притиска на режим. Унутрашњи притисак подразумевао је јачање страначке и активистичке инфраструктуре и пропаганде, најпре међу радницима, омладином, интелектуалцима, штрајкачима и демонстрантима на шпанским улицама.²³ Збијању редова комуниста допринио је и сам Карилњо, који је од фебруара до децембра 1976. године неколико пута илегално боравио у Шпанији и лично се ангажовао на јачању странке.²⁴ Са друге стране, спољашњи притисак односио се на коришћење веза КПШ са комунистичким партијама Источне Европе ради дипломатског притиска тих земаља на шпанску владу, али и ради њихове организационе, моралне и материјалне помоћи комунистима у Шпанији.²⁵

Такав приступ шпански комунисти нису имали само према земљама лагера већ и према Југославији. Од децембра 1975. званичници КПШ готово су непрекидно износили молбе југословенским и источноевропским властима да не успостављају дипломатске односе са Мадридом док тамошња влада не учини неке крупније кораке по питању демократизације.²⁶ Међутим, шпански комунисти су знатно већу тежину придавали приближавању Београда и Мадрида него Москве и Мадрида.²⁷ Један од разлога је био и тај што је у Шпанији током франкизма била изузетно изражена антикомунистичка пропаганда, али би за шпанску владу било од великог значаја успостављање дипломатских односа са СФРЈ имајући у виду југословенску независну позицију у односу на остале комунистичке земље, као и њен велики углед и утицај у Покрету несврстаних. Стога је од велике важности била и Карилњова посета Титу 19. маја 1976. године. Том приликом оба лидера су истакла неопходност сталних консултација

23 Carme Molinero, Pere Ysás, *De la Hegemonía a la Autodestrucción: El Partido Comunista de España (1956–1982)*, (Barcelona: Crítica, 2017), 115–116.

24 Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji*, 87–88.

25 Emanuele Treglia, „El PCE y el movimiento comunista internacional (1969–1977)“, *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 37, 2015, 237–238. - И поред тога што је КПШ спроводила политику еврокомунизма и тиме захладила односе са источноевропским режимима, развијене везе између њих су и даље постојале.

26 Матић, „Дипломатски односи“, 37–38.

27 То се најбоље примећује по томе што је Мануел Аскарате, члан Централног комитета КПШ, приликом сусрета с југословенским амбасадором у Паризу у априлу 1976, изјавио да би у случају преране успоставе дипломатских односа шпански комунисти Совјетима лако пребацили „великодржавни шовинизам“, док је СФРЈ „ипак нешто друго“. ДАМСПРС, ПА, год. 1976, к. 218, Шпанија, пов. бр. 419491, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Паризу упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 7. 4. 1976.

у вези са процесом побољшања југословенско-шпанских односа, али је генерални секретар КПШ сугерисао да би било корисно да СФРЈ одложи успостављање дипломатских односа за најмање шест месеци, односно до формирања неке мање конзервативне владе у Мадриду.²⁸

Таква одлука у Београду још увек није била донета, али је било очигледно да је на Кариљов став утицала посета делегације шпанског министарства спољних послова Београду, до које је дошло 10. и 11. маја. Шпанску делегацију тада је предводио Нуњо Агире де Карсер (Nuño Aguirre de Carcer), генерални директор за Европу при Министарству спољних послова. Његова посета надовезала се на вишемесечну интензивну дипломатску активност Шпанаца у вези са њиховим настојањем да што пре отворе амбасаду у Београду. Најчешће су приликом сусрета с југословенским колегама у иностранству истицали како веома цене Југославију и како им је стало да пре успоставе дипломатске односе с Београдом него са источноевропским државама, а понекад су изражавали велику разочараност због хладног држања СФРЈ.²⁹ Та активност је делимично ублажена након посете Де Карсера, пре свега зато што је она представљала прекретницу у дотадашњим односима. Током посете шпанској делегацији је први пут отворено саопштено да СФРЈ има намеру да за неколико месеци успостави дипломатске односе са Шпанијом, што је Де Карсер поздравео, али и додао да Шпанија неће вршити додатни притисак по том питању.³⁰ Са друге стране, водећа шпанска штампа је тада пренела да су Београд и Мадрид на корак од отварања амбасада и да би

28 АЈ, Ф. Кабинет председника Републике (837), I-3-а/110-13, Забелешка о разговору генералног секретара КП Шпаније С. Кариља са председником Титом, секретаром Извршног комитета Председништва СФРЈ Станетом Доланцом и чланом Председништва СФРЈ Владимиром Бакарићем, одржаном 19. маја 1976. године у Београду, 3-4.

29 Комбинацију ова два приступа применио је један званичник шпанске амбасаде у Лондону при сусрету с тамошњим југословенским амбасадором 30. јула. Шпански дипломата је изразио велику разочараност због југословенског одуговлачења, што је видео као резултат пропаганде КПШ, али је такође истакао да у Шпанији веома цене Тита и његову несврстану политику, те да им је од велике важности да прво успоставе односе са Београдом а потом са Источном Европом. ДАМСПРС, ПА, год. 1976, к. 218, Шпанија, пов. бр. 419491, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Лондону упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 2. 8. 1976.

30 ДАМСПРС, ПА, год. 1976, к. 218, Шпанија, пов. бр. 418978, Забелешка о разговору помоћника СС Бернардића и Пешића са Де Карсером, одржаном 10. и 11. маја 1976. године.

до тога могло доћи на јесен,³¹ те су сигурно и такве вести утицале на Кариљов став током сусрета с Титом. Међутим, до новог приближавања Београда и КПШ с Мадридом дошло је након промене шпанске владе почетком јула, а догађаји из лета 1976. знатно су убрзали побољшање југословенско-шпанских односа.

*Влада Адолфа Суареза и успостављање
дипломатских односа*

Након сукоба с краљем Хуаном Карлосом око начина и брзине спровођења друштвено-политичких реформи, премијер Аријас Наваро је поднео оставку почетком јула 1976. године. Краљ је за новог председника владе именовao Адолфа Суареза (Adolfo Suárez), који је био наклоњенији реформистичком курсу и бржем преласку у демократски вишепартијски систем. У програму своје владе истакао је као приоритете амнестију за политичке затворенике, одржавање парламентарних избора у року од годину дана, отпочињање дијалога са опозицијом, а све у циљу остваривања неопходног „националног јединства Шпаније“.³²

За шпанске комунисте промена владе није била пука формалност, већ један од кључних корака ка демократизацији земље. Најважнија промена за КПШ по избору Суареза била је нестанак страха од репресије режима. Од 28. до 31. јула у Риму је одржана прва јавна седница Централног комитета КПШ још од времена Грађанског рата. На овој седници први пут су јавно објављена имена свих чланова ЦК КПШ, док су Кариљо и Ибарури у уже руководство увели знатан број млађих чланова партије који су били вишегодишњи активисти у самој земљи. На крају седнице генерални секретар је изјавио да је дошло време да партија прерасте из затворене и кадровске у отворену и масовну политичку организацију.³³ Ово је свакако био сигнал новој влади да КПШ није имала намеру да буде само пасивни посматрач у предстојећим крупним променама политичког и друштвеног система, те да њено одсуство у Суарезовом дијалогу с опозицијом неће бити могуће. Са друге стране, челници КПШ били

31 „La misión oficial española en Yugoslavia“, *El País*, 6. 5. 1976; Antonio Sánchez Gijón, „Preparando el camino para las relaciones plenas con Yugoslavia“, *El País*, 12. 5. 1976.

32 Gregorio Morán, *Adolfo Suárez: Ambición y destino*, (Barcelona: Debate, 2009), 111.

33 Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji*, 77–78.

су свесни да тренутак легализације партије и одобравање њиховог повратка у земљу још увек није био тако близу.³⁴

Југословенске власти су такође позитивно оцениле промену шпанске владе. У званичним извештајима се истицало да се у Шпанији након доласка Суареза на чело владе примећују тежње за постепеном демократизацијом и отклоном од франкизма, да се влада и краљ труде да побољшају односе са комунистичким и несврстаним земљама, док се о Југославији и Титу у средствима јавног информисања најчешће позитивно говори.³⁵ Од посебног значаја за југословенско-шпанске односе тада су били потписивање билатералног трговинског споразума 30. јула, као и сусрет шефова дипломатија – Милоша Минића и Марселина Ореха – на годишњем заседању Генералне скупштине УН-а 29. септембра. Том приликом су се министри спољних послова сложили да је период непостојања билатералних односа био предуг, као и да је осећај пријатељства између народа двеју земаља изузетно јак.³⁶ У другој половини 1976. на приближавање Београда и Мадрида утицала су и два друга фактора. Тада су југословенске дипломате процењивале да су шпанске власти почеле ефикасније да сузбијају делатност усташке емиграције на својој територији,³⁷ док је неумитно приближавање београдског састанка КЕБС-а, заказаног за 1977. годину, имплицирало да Мадрид мора до тада имати уређене односе са домаћином једног тако важног међународног скупа.³⁸

Током децембра догађаји се додатно убрзавају. Социјалистичка радничка партија Шпаније (*Partido Socialista Obrero Español* – PSOE)

34 При сусрету са Титом на Брионима 28. августа, Ибарури је истакла да власти још увек не одобравају повратак Кариљу и њој због наводне угрожености њихових живота у Шпанији, те да јој се чини да шпански пасош неће добити „до даљег“. Димитрије Матић, „Долорес Ибарури у Југославији 1976. године“, *КСИО: Хуманистички часопис за младе истраживаче*, бр. 2, 2019, 94.

35 АЈ, 837, I-3-а/110-14, Кретања у Шпанији и сарадња СКЈ са КП Шпаније, 1–3.

36 ДАМСПРС, ПА, год. 1976, к. 218, Шпанија, пов. бр. 452695, Разговор Минић–Ореха, 29. 9. 1976.

37 Више о активностима усташких, али и других емигрантских група са југословенског простора, на подручју Западне Европе крајем 60-их и током 70-их видети у: Srđan Cvetković, „Terorizam i jugoslovenska politička emigracija“, *Istorija 20. veka* 2/2014; Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију?: југословенска политичка емиграција на западу 1968–1980*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019). Детаљнија истраживања о усташком деловању у самој Шпанији нису до сада у већој мери спроведена. Више о утицају „усташког питања“ на југословенско-шпанске односе видети у: Матић, „Дипломатски односи“, 45–48.

38 Матић, „Дипломатски односи“, 28.

од петог до осмог децембра одржала је у Мадриду свој први легални конгрес још од времена Грађанског рата, а као гост на конгресу присуствовала је и делегација СКЈ, предвођена чланом Председништва ЦК СКЈ Јосипом Врховцем. Дан након завршетка конгреса, Врховец се у шпанској престоници састао са Кариљом, коме је тада још увек био забрањен повратак у земљу и који се месецима успешно скривао од шпанске полиције. Посебна тема у њиховим разговорима била је дефинитивна одлука државног врха СФРЈ да успостави дипломатске односе са Шпанијом. Генерални секретар КПШ је ову вест најпре примио с доста горчине, сматрајући то тешким ударцем за КПШ, као и да би таква одлука негативно утицала на „широке слојеве радничке класе и народа Шпаније“.³⁹ Након дужег разговора, Врховец је успео да убеди Кариља да Југославија неће одустати од своје подршке демократским процесима у Шпанији, као и залагањима код шпанске владе у правцу легализовања КПШ и давања пасоша Ибарури и њему. Кариљо се потом сложио с тврдњом саговорника да нормализација односа две државе може имати и важне позитивне последице по КПШ, те је додао да ће Централни комитет још те вечери расправљати о евентуалној подршци таквој једној одлуци.⁴⁰

Централни комитет КПШ је те исте вечери донео одлуку да подржи успостављање дипломатских односа Шпаније са земљама лажера, Југославијом и Мексиком, што је сутрадан – 10. децембра – Кариљо и званично саопштио на тајној конференцији за штампу.⁴¹ Та конференција била је још раније заказана, а било је предвиђено да новинаре различитих шпанских и иностраних медија до тајне локације превезу активисти КПШ, притом мењајући неколико пута превозна средства и смер кретања ради избегавања полиције. Дописник Танјуга Бора Лалић, који је такође био присутан на конференцији, казao је да је ова објава изазвала шок код осталих новинара, али и изнео мишљење о томе да је Кариљо таквим одобрењем у ствари желео да за своју партију „укњижи неки позитиван поен“, имајући у виду да су такве одлуке првенствено зависиле од одлука влада Шпаније и наведених земаља а не од става КПШ.⁴²

39 АЈ, 507, IX/Шпанија, к. 3, 122/I-148, Забелешка о разговору друга Јосипа Врховца, члана Председништва ЦК СКЈ, са другом Сантјагом Кариљом, генералним секретаром КП Шпаније, на тему успоставе дипломатских односа са Шпанијом, 1.

40 Исто, 2–4.

41 Исто, 4; Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji*, 87.

42 Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji*, 85–87.

У току децембра паралелно су се водили разговори југословенских и шпанских званичника из министарства спољних послова у вези са процесом отварања амбасада, као и консултације између представника СКЈ и КПШ. У Београду су од 14. до 20. децембра Студентски културни центар и Удружење шпанских бораца организовали политичко-културну манифестацију под називом Недеља Шпаније. Као гости су тада у Београду боравили истакнути чланови КПШ и других мањих партија шпанске левице. У разговору са представницима ових партија, југословенски званичници су посебно истицали своју чврсту подршку демократизацији Шпаније⁴³ и легализовању свих опозиционих странака, док су се чланови ЦК КПШ Маркос Ана (Marcos Ana) и Хосе Сандовал (José Sandoval) посебно захваљивали челницима СКЈ на вољи да увек уваже мишљење шпанских комуниста пре предузимања било каквих акција у односима са мадридском владом.⁴⁴ Међутим, управо је тих дана један крупан догађај накратко прекинуо овај позитиван ток југословенско-шпанског приближавања. Шпанска полиција је успела да лоцира и ухапси Кариља 22. децембра. То је довело до вишедневних протеста његових присталица у Мадриду, док се осудама прикључио и Тито у свом писму шпанској влади, те је хапшење оценио као отпор стварној демократизацији политичких прилика у Шпанији.⁴⁵

Хапшење Сантијага Кариља постало је проблем и за власт. Управо су Шпанци на општем референдуму 15. децембра убедљивом већином подржали владин предлог закона о политичкој реформи који је у земљу уводио парламентарни систем, те су од тада Суарезу највећи противници постали остаци франкистичких структура и десничарски покрети који су израстали из њих и претили да прекину ток шпанске транзиције. Стога је слање Кариља у затвор за Суареза представљало непријатност и отварање непотребног фронта са демократском опозицијом у једном тако важном тренутку за бу-

43 „Подршка ССРНЈ прогресивним снагама света – Данас почиње Недеља солидарности у Југославији“, *Борба*, 20. 12. 1976; Ђ. Р, „Недеља Шпаније у Београду“, *Борба*, 21. 12. 1976.

44 Ана и Сандовал су искористили прилику и да додатно истакну већ раније дату подршку Кариља дипломатским односима Београда и Мадрида. АЈ, 507, IX/Шпанија, к. 3, 122/1-149, Забелешка о разговору секретара Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ Станета Доланца и члана Председништва ЦК СКЈ Јосипа Врховца са чланом Извршног комитета ЦК КП Шпаније Хосе Сандовалом и чланом ЦК КП Шпаније Маркосом Аном, 16. децембра 1976. године.

45 АЈ, 837, 1-5-б/107-3, Изјава Председника СКЈ друга Јосипа Броза Тита поводом хапшења Сантјага Кариља, 23. 12. 1976.

дућност шпанске демократије.⁴⁶ Са друге стране, у шпанској јавности је КПШ тада већ била јасно позиционирана као демократска и опозициона странка, пре свега захваљујући идеолошкој еволуцији ка еврокомунизму и одустајању од везаности за Москву, што је у великој мери омогућавало побијање још увек живих франкистичких оптужби о бољшевичком екстремизму шпанских комуниста.⁴⁷ Због све израженијих друштвених и политичких притисака, извршне и судске власти су попустиле, те су Кариљо и његови најближи сарадници пуштени на слободу 30. децембра.

Овај догађај није у већој мери успорио процес успостављања дипломатских односа између СФРЈ и Шпаније. Референдум од 15. децембра само је додатно учврстио поверење Југославије у демократске процесе у Шпанији, те више није било никаквих препрека за отварање амбасада. Коначна одлука о овоме је донета на седници Председништва СФРЈ 10. јануара 1977. године. Шпански премијер је наставио да и даље упућује оштре оптужбе на рачун КПШ,⁴⁸ па је на поменутој седници Милош Минић изнео одређена сазнања југословенских служби безбедности о томе да је операција Кариљовог хапшења у ствари оркестрирана у договору Суареза и самог Кариља, док је Тито додао да је то вероватно био једини начин на основу којег се касније може донети одлука о рехабилитовању шпанских комуниста.⁴⁹ Таква сазнања само су додатно уверила југословенски државни врх у то да је неопходно што пре успоставити дипломатске односе са Шпанијом. Посебно припремљена делегација Савезног секретаријата иностраних послова посетила је Шпанију крајем јануара, а након тога су односи и званично успостављени разменом ди-

46 Morán, *Adolfo Suárez*, 132–133.

47 Juan Andrade Blanco, „El PCE y el PSOE en (la) Transición. Intelectuales, militantes y medios de comunicación ante la evolución ideológica de la izquierda“, *Ayer*, vol. 89, 2013, 168–170.

48 У свом првом интервјуу након Кариљовог хапшења, Суарез је категорички изјавио да КПШ неће бити легализована јер још увек није пружила доказе да је демократска партија, да њени руководиоци не уживају никакво поверење у народу и да Кариљо и Ибарури као политичари припадају једној давно превазиђеној епохи. Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji*, 101–102.

49 АЈ, 803, к. 43, Стенографске белешке са 67. седнице Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије одржане 10. јануара 1977. године у Београду, 44. - Занимљива је чињеница да је сам Кариљо, у свом првом разговору са Бором Лалићем након пуштања на слободу, посебно инсистирао на демантовању гласина о некаквом договору са Суарезом (Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji*, 103).

пломатских нота између југословенске и шпанске амбасаде у Паризу 27. јануара 1977. године.

Иако је статус шпанских комуниста, имајући у виду блиске везе између СКЈ и КПШ, био један од важнијих фактора у процесу успостављања дипломатских односа између Шпаније и Југославије, он никако није био једини нити најважнији. За југословенске власти су, у овом контексту, веома важне биле активности шпанске владе на онемогућавању активности усташа, предстојећи београдски саста-нак КЕБС-а као кључног самита за даље унапређивање процеса де-танта и европске сарадње, као и активности других међународних чинилаца – САД-а, СССР-а и Европске заједнице.⁵⁰ Сви ови фактори узети су у обзир у процесу отопљавања у југословенско-шпанским односима, док су за Југославију од великог значаја били ставови и утицаји великих сила и међународних организација у овим првим годинама шпанске транзиције.

Улога међународних актера

Од посебне важности за југословенске и шпанске комуни-сте у наведеном периоду био је њихов однос са Комунистичком партијом Совјетског Савеза (КПСС). Настојања Леонида Брежњева (Ле-онид Ильич Брежнев) да обнови совјетски примат у међународном комунистичком покрету⁵¹ изазивала су велику забринутост и у Бе-ограду и у редовима КПШ. Односи совјетских и шпанских комуни-ста били су затегнути још од 1968, али је тек средином 70-их година КПШ донела дефинитивну одлуку да се дистанцира од совјетског ре-жима и да крене да изграђује идентитет самосталне и демократске партије, управо пред почетак свог поновног отвореног политичког деловања на тлу Шпаније.⁵² Оваква политика Карилјове партије не-

50 ДАМСПРС, ПА, год. 1977, к. 214, Шпанија, пов. бр. 41622, Информација (плат-форма) поводом предстојећих консултација представника Савезног секре-таријата иностраних послова и Министарства спољних послова Шпаније у Мадриду у другој половини јануара 1977. године, 12. 1. 1977, 3–8.

51 Archie Brown, George Schöpflin, „The Challenge to Soviet Leadership: Effects in Eastern Europe“, *Eurocommunism: Myth or Reality?*, eds Paolo Filo della Torre, Edward Mortimer, Jonathan Story, (Harmondsworth: Penguin Books, 1979), 252–254.

52 Neil McInnes, *The Communist Parties of Western Europe*, (London: Published for the Royal Institute of International Affairs, 1975), 147; Treglia, „El PCE y el movimiento comunista internacional (1969–1977)“, 252; Andrade Blanco, „El PCE y el PSOE en (la) Transición“, 171–172.

миновно је водила у продубљивање сукоба са КПСС-ом, што је имало посебну тежину на почетку шпанске транзиције и што се касније одразило и на процес успостављања дипломатских односа између Москве и Мадрида. Са друге стране, југословенски врх је у то време посебно забрињавао нови концепт Брежњева о постојању посебне „социјалистичке заједнице“, појма који би требало да обухвата не само земље лагера већ и неке несврстане државе попут СФРЈ, Вијетнама, Кубе и Северне Кореје.⁵³ Инсистирање на таквом појму је у Југославији тумачено као наставак вишегодишњих покушаја Москве да поврати идеолошку хомогеност и свој примат над свим независним комунистичким партијама, а посебно над оним државама које су чланице Покрета несврстаних.⁵⁴

Чињеница да су и СКЈ и КПШ биле средином 70-их година у затегнутим односима са Москвом утицала је на то да је тема сарадње ради одбране сопствених независних позиција била доминантна још од 1974. у међусобним разговорима између југословенских државних званичника и челника шпанских комуниста.⁵⁵ Повод за интензивирање оваквих разговора биле су припреме за сазивање конференције комунистичких и радничких партија Европе, која је на крају била одржана у Источном Берлину крајем јуна 1976. и на којој је било присутно чак 29 партија. На овој конференцији су у највећој мери однеле превагу оне идеје за које су се залагали шпански и југословенски комунисти – потврда идеје о различитим путевима у социјализам, немешање у унутрашње послове других, одавање посебних признања Покрету несврстаних и комунистичким партијама у капиталистичким земљама.⁵⁶

Ово захлађење односа имало је посебну важност у контексту успостављања дипломатских односа Београда и Москве са Мадридом. На процес све извеснијег приближавања Совјетског Савеза и источноевропских држава, са једне, и Шпаније, са друге стране, у току 1976. године нису повољно гледали ни КПШ ни Југославија. Лоши односи између земаља чланица Варшавског пакта и Југославије додатно су подстакли Београд у намери да пре њих успоста-

53 Овај концепт је Брежњев детаљно разрадио на 25. конгресу КПСС-а крајем фебруара и почетком марта 1976. године. Драган Богетић, „Југословенско-совјетске несугласице 1974–1976. и њихов утицај на међународни положај Југославије“, *Војноисторијски гласник* 1/2015, 160–161.

54 Исто.

55 Матић, „Дипломатски односи“, 36.

56 Поповић, *Evrokomunistički putevi u socijalizam*, 72–73.

ви дипломатске односе са Мадридом. Југословенски званичници су све време пратили настојања земаља лагера да отворе своје амбасаде у Мадриду,⁵⁷ док је на седници Председништва СФРЈ 10. јануара 1977. савезни секретар Минић истакао како је у претходних шест месеци СССР вршио интензивне притиске на Шпанију поводом успостављања дипломатских односа, те да СФРЈ мора претећи Москву у томе.⁵⁸ Шпански комунисти, пак, нису се задржавали само на праћењу иницијатива социјалистичких земаља према Мадриду већ су најоштрије реаговали и на најмањи наговештај могућности размене амбасадора. Још 1973. године ДР Немачка је успоставила дипломатске односе са Шпанијом,⁵⁹ што је КПШ оштро осудила и запретила прекидом међупартијских контаката са Јединственом социјалистичком партијом Немачке (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*).⁶⁰ Сличну претњу је поновио Кариљо у разговору са румунским лидером Николае Чаушескуом (Nicolae Ceaușescu) половином 1976. године, убрзо након што се у јавности појавила информација да су Букурешт и Мадрид веома близу успоставе званичних веза.⁶¹ Овакве бурне реакције челника КПШ само су биле одраз уверења шпанских комуниста о томе да одлагањем успостављања дипломатских односа источноевропске земље и Југославија у ствари врше притисак на шпанску владу да истраје у процесу демократизације и да омогући легализацију КПШ. Стога је за Кариља ова спољна подршка, упркос погоршању односа са државама реалног социјализма, представљала важан фактор који би Комунистичкој партији Шпаније могао донети признање од стране власти и једнак положај са другим опозиционим странкама.

57 Амбасада СФРЈ у Софији је почетком октобра посебно била забринута што су Бугарска, Мађарска и Пољска већ биле покренуле иницијативу у Мадриду за успоставу дипломатских односа. ДАМСПРС, ПА, год. 1976, к. 218, Шпанија, пов. бр. 453097, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Софији упућен ССИП-у, 7. 10. 1976.

58 АЈ, 803, к. 43, Стенографске белешке са 67. седнице Председништва СФРЈ одржане 10. јануара 1977. године у Београду, 49.

59 Источни Берлин је званично прекинуо дипломатске односе у септембру 1975. у знак простеста због извршења смртне пресуде над тројицом припадника екстремне левичарске организације ФРАП (*Frente Revolucionario Antifascista y Patriota* - Революционарни и антифашистички патриотски фронт) и над двојицом чланова ЕТА.

60 АЈ, Ф. Социјалистички савез радног народа Југославије (142/II), I-517, Забелешка о разговору саветника Д. Вучићевића са чланом Политбироа ЦК КП Шпаније Мануелом Аскаратеом вођеним 12. фебруара 1973. у Паризу.

61 ДАМСПРС, ПА, год. 1976, к. 218, Шпанија, пов. бр. 431450, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Паризу упућен ССИП-у, 3. 6. 1976.

Совјетски Савез је имао и своје посебне разлоге за одуговлачење процеса размене амбасадора. До већег напретка у билатералним односима није могло доћи до јула 1976. тј. до пада владе Аријаса Навара, која је у Москви била перципирана као пуки наследник франкизма и његове оштре антикомунистичке линије, те је тек долазак Суареза на место премијера изазвао промену код Совјета у погледу приближавања са Шпанијом.⁶² Суарезова влада је позитивно одговорила на совјетска настојања за побољшањем односа, али је све време уверавала Југословене да би јој од веће користи било да прво успостави дипломатске односе са СФРЈ, а потом са СССР-ом и државима лагера.⁶³ Ови процеси јасно показују да су источноевропске државе, Шпанија и Југославија крајем 1976. године већ имале разрађене планове о начину успостављања званичних односа, те им је Кариљов „благослов“ са тајне конференције за штампу био од малог значаја. Између јануара и априла 1977. Шпанија је остварила пуне дипломатске односе са Југославијом и са свим чланицама Варшавског пакта, док је у априлу донета одлука и о легализовању КПШ.⁶⁴

Осим као средство притиска на власт, шпанским комунистима је подршка комунистичких држава била значајна и због очувања сопственог положаја на унутрашњој опозиционој сцени. Социјалисти су под вођством Фелипеа Гонзалеса (Felipe González) иза себе имали подршку Социјалистичке интернационале (*Socialist International - SI*), а самим тим и свих западноевропских земаља у којима су социјалдемократске странке биле на власти. Социјалистичка интернационала је нарочито интензивирала своју политичку и финансијску подршку Социјалистичкој партији (ПСОЕ) након избора Гонзалеса за њеног генералног секретара 1974. године, на чему су највише инсистирале немачке социјалдемократе (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands - SPD*) и дотадашњи канцелар СР Немачке Вили Брант (Willy Brandt).⁶⁵ Имајући у виду да је један од спољнополитичких приоритета Мадрида

62 De la Guardia, Pérez Sánchez, „Bajo la influencia de Mercurio“, 57; Juan Carlos Pereira Castañares, „España y la U.R.S.S. en una Europa en transformación“, *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 15, 1993, 196.

63 ДАМСПРС, ПА, год. 1976, к. 218, Шпанија, пов. бр. 467032, Извештај о сусрету Боре Стојадиновића, опуномоћеника за конзуларне послове, са Николасом Ревенгом, в.д. генералног директора Дирекције за Европу шпанског Министарства иностраних послова, 14. 12. 1976.

64 De la Guardia, Pérez Sánchez, „Bajo la influencia de Mercurio“, 57–58.

65 Pilar Ortuño Anaya, „Partidos socialistas europeos y sindicatos. La transición democrática española 1959–77“, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, vol. 15, 2002, 506–507.

било учлањење у Европску економску заједницу (*European Economic Community*, у даљем тексту: ЕЕЗ) и Савет Европе (*Council of Europe*) још од прве половине 60-их,⁶⁶ ова подршка је шпанским социјалистима омогућавала знатну предност у односу на комунисте. Утицај социјалдемократских партија и држава у којима су оне формирале владу био је један од одлучујућих у креирању политике ЕЕЗ-а и Савета Европе према Шпанији, која се одликовала најпре осуђивањем недемократичности и репресија франкистичких власти, а потом пружањем најснажније подршке инсистирању на процесу транзиције након Франкове смрти.⁶⁷

Сређином 70-их година шпански социјалисти и комунисти блиско су сарађивали и постигли су сагласност око тога да је неопходно вршити сталан притисак на владајуће структуре у вези са успостављањем демократског система и легализацијом свих опозиционих странака. Међутим, поред сарадње постојало је између њих и ривалство око тога ко ће остварити примат у опозицији, а самим тим бити и у позицији да једног дана чини окосницу неке нове власти. Ово супраништво посебно је подстицала Социјалистичка интернационала, а нарочито СПД унутар ње, са циљем сузбијања КПШ као главног ривала шпанским социјалистима на опозиционом политичком спектру. Са друге стране, ни шпанској влади на почетку транзиције није одговарало јединство опозиције, у чему је имала и подршку Западне Немачке. У првих шест месеци након Франкове смрти шпански министар дипломатије се неколико пута сусрео са амбасадором СР Немачке у Мадриду, те су тада обојица изражавала жаљење због немогућности да се значајније утиче на ПСОЕ да прекине сарадњу са комунистима.⁶⁸

Утицај СИ је ипак имао одређеног ефекта по питању кварења односа унутар шпанске опозиције. Приликом сусрета са југословенским званичницима шпански комунисти су често истицали негативан утицај који СИ има на социјалисте и на владу, док су Ибарури и Кариљо били посебно оштри у својим оценама истичући да је коначни циљ СИ да онемогуће легализацију КПШ и да тиме отера шпанске комунисте на саму маргину политичке сцене.⁶⁹ Југословенски држав-

66 Исто, 503.

67 Charles T. Powell, „La dimensión exterior de la transición española“, *Afers Internacionals*, vol. 26, 1993, 45–53.

68 Исто, 47.

69 Матић, „Долорес Ибарури“, 94–95.

ни врх је у потпуности имао разумевања за овакве ставове челника КПШ, посебно када се има у виду да је Тито управо током 1976. и 1977. године у разговорима са Кариљом и Брежњевом истицао да СИ такође има намеру да унесе раздор и унутар Покрета несврстаних, пре свега због утицаја Вашингтона.⁷⁰ Овакав развој догађаја показивао је да су и шпански и југословенски комунисти били свесни да је ПСОЕ био у далеко повољнијем положају да утиче на власти у Мадриду због јаке спољне подршке коју је имао иза себе, а лоши односи које су и Југославија и КПШ имали са Социјалистичком интернационалом су изазивали додатну забринутост. Деловање западно-европских социјалдемократа ипак није утицало на промену односа према шпанској влади ни у редовима КПШ ни код југословенских власти, што се није могло рећи када је у питању била политика Сједињених Држава и НАТО (*North Atlantic Treaty Organization*).

За разлику од Европске заједнице, амерички председник Џералд Форд (Gerald Ford) и државни секретар Хенри Кисинџер (Henry Kissinger) нису посебно инсистирали на трансформацији шпанског франкистичког у демократски систем, већ су се водили прагматичним разлозима и настојали да што пре уведу Шпанију у НАТО и тиме је дефинитивно вежу за Западни блок. У овим настојањима нису имали подршку својих европских савезника, који су пуну демократизацију сматрали као кључну за чланство Шпаније у ЕЕЗ и НАТО, док су са друге стране СССР и Југославија, свако из својих разлога, били забринути да би таква једна промена пореметила блоковску равнотежу у Европи и угрозила политику детанта.⁷¹

Неповерење према намерама Вашингтона и Северноатлантског пакта имало је утицаја на политику Југославије и КПШ према Мадриду. Кисинџер је посебно био непријатељски настројен према концепту еврокомунизма, сматрајући га само маском за нови вид проширивања утицаја Москве на Западну Европу, док је и Кариљо био свестан да је САД све време настојао да убеди шпанску владу да обустави или

70 Исто.

71 Powell, „La dimensión exterior“, 41–42; Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972–1975*, (Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za savremenu istoriju, 2015), 240. - Југословенске дипломате су напослетку сазнале да су совјетски представници у разговорима са Суарезом већ помињали да би, у случају уласка Шпаније у НАТО, од Запада као компензацију тражили сагласност за укључивање Југославије у Варшавски пакт, што је у Београду био додатни знак за узбуну (ДАМСПРС, ПА, год. 1978, к. 148, Шпанија, пов. бр. 412655, Телеграм Амбасаде Југославије у Мадриду упућен ССИП-у, 1. 3. 1978).

да што више одужи процес легализације КПШ.⁷² Утицај НАТО-а на Шпанију био је додатни мотив за коначно доношење одлуке о успостави дипломатских односа на седници Председништва СФРЈ 10. јануара 1977. године. Члан Председништва Едвард Кардељ је тада напоменуо да би убрзо могло доћи до учлањења Шпаније у НАТО, те да би Југославија морала пре тога да успостави званичне односе и тиме изврши „одређени притисак на Шпанију да ипак не иде тим путем“.⁷³

Политика западноевропских држава и партија, као и деловање САД-а и НАТО-а константно су биле теме приликом разговора југословенских и шпанских комуниста о дешавањима у Шпанији и о ставу који би у том контексту ваљало заузети према мадридским властима. Активности Совјетског Савеза и источноевропских земаља праћене су са још већом пажњом, те су сви ови спољни фактори имали утицаја на дефинисање и евентуалну промену политике према шпанској влади и код југословенских званичника и код шпанских комуниста. Међутим, не би било добро ни преценити утицај спољног фактора. Југославија и Комунистичка партија Шпаније су у првој години шпанске транзиције већ имале јасно одређену политику према владама Аријаса Навара и Суареза, у чијој је основи најпре било решавање деценијама старих билатералних проблема. У југословенском случају то су најпре били сузбијање усташке емиграције у Шпанији, предстојећи Београдски састанак КЕБС-а као део свеобухватне политике детанта и неопходност побољшања вишегодишњих лоших односа, док су за КПШ приоритети били легализовање партије, њено учествовање у новом демократском систему и дозвола повратка у земљу Кариљу и Ибарури. Деловање других држава и међународних организација могло је привремено утицати на ове приоритете, али их није могло суштински изменити.

Резиме

Идеолошки развој Комунистичке партије Шпаније и њено осамостаљивање у односу на Москву директно су довели до њеног приближања са Југославијом. Током 70-их година везе између ју-

72 Powell, „La dimensión exterior“, 42–43; АЈ, КПР, I-3-a/110-13, Забелешка о разговору Кариља са Титом, Доланцом и Бакарићем, одржаном 19. маја 1976. године у Београду, 5.

73 АЈ, 803, к. 43, Стенографске белешке са 67. седнице Председништва СФРЈ одржане 10. јануара 1977. године у Београду, 47.

гословенских и шпанских комуниста додатно су ојачале, што је омогућило генералном секретару Сантијагу Кариљу и његовим најближим сарадницима да имају одређени утицај на процес побољшања односа између Београда и Мадрида, нарочито у периоду уочи и након смрти Франциска Франка. Смрћу шпанског шефа државе започет је процес транзиције у демократски парламентарни систем, што се знатно убрзало након доласка Адолфа Суареза на чело владе у јулу 1976. Ову промену су и Југославија и КПШ оцениле као изузетно позитивну, мада су начин и брзина побољшања односа са Мадридом изазвали одређене трзавице између две блиске партије у децембру 1976. Не желећи да продубе сукоб са југословенским званичницима и разумевајући превагу државних над партијским односима, шпански комунисти су напослетку дали своју подршку успостављању дипломатских односа Шпаније и Југославије, до чега је дошло крајем јануара 1977. године. Важну улогу у овим процесима имала је и званична политика великих сила и држава европског Запада и Истока, те су и ови спољни фактори морали бити узети у обзир приликом сваке промене у односима на линији Југославија – Шпанија – Комунистичка партија Шпаније.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije – Međunarodna komisija; Fond 837, Kabinet predsednika Republike; Fond 142/II, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije.
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva, Španija.
- Istorijski arhiv Beograda. Lični legat Vljajka Begovića.
- Carrillo, Santiago. „Evrokomunizam“ i država. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1980.
- Kariljo, Santjago. *Na redu je Španija: razgovor sa Režisom Debreom i Maksom Galom*. Beograd: Komunist, 1975.
- Lalić, Borislav. *Čudo se dogodilo u Španiji*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979.
- Andrade Blanco, Juan. „El PCE y el PSOE en (la) Transición. Intelectuales, militantes y medios de comunicación ante la evolución ideológica de la izquierda“. *Ayer*, vol. 89, 2013, 167–196.
- Begović, Vljajko. *Španija i frankizam*. Beograd: Komunist, 1977.

- Bogetić, Dragan. *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972–1975*. Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za savremenu istoriju, 2015.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovensko-sovjetske nesuglasice 1974–1976. i njihov uticaj na međunarodni položaj Jugoslavije“. *Vojnoistorijski glasnik* 1/2015, 157–182. (cyrillic)
- Bogetić, Dragan. *Nesvrstanost kroz istoriju: Od ideje do pokreta*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2019.
- Brown, Archie, George Schöpflin. „The Challenge to Soviet Leadership: Effects in Eastern Europe“. *Eurocommunism: Myth or Reality?*, eds Filo della Torre Paolo, Mortimer Edward, Story Jonathan, 249–276. Harmondsworth: Penguin Books, 1979.
- De la Guardia, Ricardo Martín, Guillermo A. Pérez Sánchez. „Bajo la influencia de Mercurio: España y la Europa del Este en los últimos años del franquismo“. *Historia del presente*, vol. 5, 2005, 43–59.
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat: ogleđi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita: (1944–1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Flores, Xavier. „El Gobierno de la República en el exilio. Crónica de un imposible retorno“. *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, vol. 14, 2001, 309–350. doi: 10.5944/etfv.14.2001.3042
- Matić, Dimitrije. „Diplomatski odnosi između Španije i Jugoslavije (1975–1980)“. Master rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2019. (cyrillic)
- Matić, Dimitrije. „Dolores Ibaruri u Jugoslaviji 1976. godine“. *KSIO: Humanistički časopis za mlade istraživače*, br. 2, 2019, 84–100. (cyrillic)
- McInnes, Neil. *The Communist Parties of Western Europe*. London: Published for the Royal Institute of International Affairs, 1975.
- Molinero, Carme, Pere Ysás. *De la Hegemonía a la Autodestrucción: El Partido Comunista de España (1956–1982)*. Barcelona: Crítica, 2017.
- Morán, Gregorio. *Adolfo Suárez: Ambición y destino*. Barcelona: Debate, 2009.
- Ortuño Anaya, Pilar. „Partidos socialistas europeos y sindicatos. La transición democrática española 1959–77“. *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, vol. 15, 2002, 495–523. doi: 10.5944/etfv.15.2002.3077
- Powell, Charles T. „La dimensión exterior de la transición española“. *Afers Internacionals*, vol. 26, 1993, 37–64.
- Pereira Castañares, Juan Carlos. „España y la U.R.S.S. en una Europa en transformación“. *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 15, 1993, 189–206.
- Petković, Ranko. *Teorijski pojmovi nesvrstanosti*. Beograd: Rad, Prosveta, 1974.
- Popović, Dušan. *Evrokomunistički putevi u socijalizam*. Zagreb: Školska knjiga, 1979.

- Treglia, Emanuele. „El PCE y el movimiento comunista internacional (1969–1977)“. *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 37, 2015, 225–255. doi: 10.5209/rev_chco.2015.v37.50993
- Vukliš, Vladan. *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj historiografiji i memoaristici 1945–1991*. Banja Luka: Arhiv Republike Srpske, Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, 2013.
- *Borba* (cyrillic)
- *El País*
- *Mundo Obrero*
- *Politika* (cyrillic)
- *Večernje novosti* (cyrillic)

Summary

Dimitrije Matić

The role of the Communist party of Spain in the establishment of diplomatic relations between Belgrade and Madrid after the death of Franco

ABSTRACT: This article analyzes the influence of the Communist Party of Spain on the development of bilateral relations between Yugoslavia and Spain until the official establishment of diplomatic relations in January 1977, with an important emphasis on the period after the death of Francisco Franco. Besides researching the cooperation of Yugoslav and Spanish communists on these matters, the paper examines the specific international circumstances and interests of the great powers in the context of Yugoslav-Spanish rapprochement.

KEY WORDS: Yugoslavia, Spain, Communist Party of Spain, League of Communists of Yugoslavia, Santiago Carrillo, Eurocommunism, Yugoslav-Spanish relations, international relations

Ideological development of the Communist Party of Spain and its independence from the Moscow center directly led to the party strengthening its ties with Yugoslavia. During the 1970s, the relations between Yugoslav and Spanish communists became closer, which allowed Secretary-General Santiago Carrillo and his closest associates to obtain a certain degree of influence over the process of the establishment of diplomatic relations between Belgrade and Madrid, especially between 1975 and 1977. The death of Franco marked the beginning of the Spanish transition to democracy, which was further accelerated when Adolfo Suárez became the prime minister in July 1976. This change was greeted by both Yugoslavia and the Communist Party of Spain. However, the speed and manner of Spanish-Yugoslav rapprochement produced certain disputes between the two friendly parties in December 1976. Not wanting to deepen the conflict with Yugoslav officials and understanding the greater relevance of bilateral relations over party affairs, the Spanish communists eventually supported the establishment of official relations between Yugoslavia

and Spain, which was finalized in January 1977. The politics of the great powers and the countries of the European West and East also played an important role in these processes. Such external factors had to be taken into consideration before making any new decisions by Madrid, Belgrade or the Communist Party of Spain.